

Egy budai humanista aranycséséje.

»Szent István király elrendelte a magyaroknak, hogy őrizzék meg Isten iránt a hitet, ne támadjanak meg mást ellenségesen, bírói eljárás nélkül senki se tegye rá kezét szomszédjára, senki se nyomja el az özvegyeket és árvákat, senki se pusztítsa el a szentegyházat s az egyházi személyek iránt tiszteletet tanusítson. Ó vajha a magyar urak mindezt megtartanák! De jaj, azt látjuk, hogy mindennek éppen az ellenkezője történik. De ezek mindnyájan figyelmezzenek Izaiás szavaira: Jaj neked, aki zsákmányolsz, mert zsákmányul esel magad is, tudniillik haláloed óráján, amikor tested férges martaléka leszen, lelked az ördögök ragadják el, földi vagyonodat pedig a világi emberek. Ó ember, gondolj erre.«¹⁾

Igy intette korát a XV. század legvégén a budai ferencesek rendházának egyik szerzetese, Temesvári Pelbárt. Könyve, a Pomerium, azaz Gyümölcsös kert c. beszédgyűjtemény, mely távol Németországban, Hagenauban jelent meg, hamarosan tizennyolc új kiadást ért el s szerzőjét világhírűvé tette. A középkori skolasztika ihletében fogant foliáns ez. Mögötte áll a mindent betöltő vallásosság, a szentek és angyalok tömegének mérhetetlen piramisa, melynek tetején a Szentháromság trónol. De az istenfélelemnek e nemzetközien érvényes hangulatába itt-ott helyi színek szövődnek, Magyarországra vonatkozó hangok zendülnek meg. Pelbárt, a nagytudású barát szomorodott szívvel nézte hazáját. Korholta a dőzsölő és nagy vígan lakozó fejedelmeket, erkölcstelennek kiáltotta az ókori írókat, Homeroszt, Vergiliust és Ovidiust, akik évszázados szunnyadásukból ébredve eleven részt kértek a kor műveltségéből. Írásaiban a gotikus kultúra egyik utolsó, valóban nagyszabású képviselője szólal meg. Azé a gotikáé, mely felett megkondult a tizenkettedik óra.

II. Ulászló király huszonhat évig tartó uralkodása (1490—1516) a magyar művészet és a magyar műveltség történetének egyik legérdekesebb fejezete. Nem oly tiszta, zárt és egységes, mint az Anjouk kora volt, nem is oly nemzetközi fényű, mint Zsigmond ideje s Mátyás erőszakos kultúra-telepítésével szemben magárahagyottabb. Mégis valamennyit felülmúlja az igazodás szinte fantasztikus tévovázásával, azzal, hogy hihetetlenül sok százból fonja kultúrájának szövetét. Műveltségünk bármelyik korszakánál szebben bizonyítja, hogy sokféle külföldi hatás sohasem ártott meg helyi kultúrának, sőt fokozottabb tevékenységre ingerelte azt. Ulászló uralkodásának politikailag leromló, posványba süllyedő ideje az, mely a magyar művészet legnagyobb alkotásait szinte seregestől hívta életre, e kor jellegzetes munkája a Bakócz-kápolna, a lócsei főoltár vagy MS mester

képsorozata, hogy csak az ormokat említsük; e kor vésett oly remek profilokat a hazai történet és műveltség ércébe, mint Bakócz Tamásé, Szatmári Györgyé vagy Báthori Miklósé, Temesvári Pelbárté vagy Werbőczy Istváné.

Ez a huszonhat év fordulópontot jelöl s bővelkedik a nagyhatású ellentétekben. A leromló közviszonyokkal szemben áll a rohamosan fejlődő művészet. A skolaszticizmussal és miszticizmussal a humanizmus. Az egyházi szellemmel a frissen sarjadó világiasság. A szívós erejű gotikával a renaissance. Az ellentétek rendkívül élesek. Nagy tömegek hallgatják a romlottságot ostorozó, végítéletet hirdető barátok prédikációit, közöttük a népszerű Pelbárt atyáét, ugyanakkor a királyi udvarban élő humanisták saját dorbézolásait éneklék meg könnyed és tetszetős formában. Az 1508-ban készült löcsei főoltár gotikus visszaemlékezésektől roskadozik, az egy évvel előtte befejezett esztergomi Bakócz-kápolna pedig a hazai vörösmárvány bíborába burkolva az olasz quattrocento tiszta formanyelvén szólal meg. Kétszáz év kultúrája sűrűsödött össze e rövid huszonhat esztendőben, bizonytalan reminiscenciák, expanzív tevékenységek és homályos jóslások formájában. A gotika és renaissance immáron párhuzamosan halad egymással, az előbbi védi hadállásait, az utóbbi iparkodik kiszélesíteni a magáét. Már nem ugyanaz a helyzet, mint Mátyás idejében volt. Mátyás korának renaissance-művészete alig lépte túl a királyi kezdeményezés határait. Szerte az országban még a gotika uralkodott s szoros gyűrűjével körülfogta a királyi várat, honnan az új formanyelv készült volt kitörni. Ez a kitörés csak Ulászló idejében történt meg s ez az az idő, midőn a renaissance kisiklik a királyi és főúri kezdeményezés gyámkodása alól, elhatol vidéki templomokba s ott népszerűvé válik, végül is, mint említettük, versenytársa lesz az évszázadok óta uralkodó gotikának.

Ulászló király, úgy mint sok mindenben, a művészet pártolásában sem bizonyult Mátyás méltó utódjának. Ahhoz a közkeletű képhez, melyet róla a hagyomány formált, kevés hozzátenni való akad. »Néma szobor« volt, »egy darab fa«, mint kortársai írták, mások még kevésbbé hízelgő jelzőkkel tisztelték meg. Nyugalomra és csendre vágyott, olyannyira, hogy még a száját sem szerette kinyitni, rokonszen vessé alakját csak mély vallásossága — naponta három misét is hallgatott — és példás családi élete teszi. Vallásos elmerülésében örökíti meg a német Bernhard Strigel szép festménye, mely ma az Ernst-Múzeum tulajdona. A visegrádi vár egyik szellős termébe vezet a kép. Ulászló a felhőkben megjelenő Madonna előtt térdel, akinek oltalmába őt patronusa, Szent László király ajánlja. Hátrább két gyermeke, Anna és a pufók Lajos — a szomorú sorsú II. Lajos király — látható, jobboldalt alul Magyar- és Lengyelország címere. A finom rajzú, szép színezésű képtábla 1512 körül készülhetett, abban az időben, mikor Strigel a bécsi udvarnál tevékenykedett s onnan — talán királyi hívásra — lerándult Magyarországra.²⁾ Ulászló képe kissé idealizált, ami királyi megrendelő esetében nem ritkaság. Ha realisztikus ábrázolását keressük, az az öntött érem jobban tájékoztat, melyet a bécsi Hans Daucher készített róla.³⁾ Ez az érem viszont egy érdekes, ismeretlen portréjához vezet el. 1510-ben III. János garamszentbenedeki apát, Mátyás király egykori bizalmasa templomának szárnyasoltárt ajándékozott. Az oltárt

azóta szétszedték, szobrai elvesztek, festett szárnyai az esztergomi Keresztény Múzeumba kerültek.⁴⁾ Az egyik szárnyon a fájdalmas Krisztus látható, előtte térdel János apát, kezében a ma is meglévő szent vér-ereklyetartóval. Háttérben, mint Gerevich Tibor kimutatta, a Garam vize kanyarog s a kiszökellő sziklán az ősi apátsági templom látható. Ugyancsak János apát — mint pluvialéjáról s annak jellegzetes csattjáról felismerhető — szerepel ez oltár szárnysorozatának másik képén, mely a tizennégy segítő-szentet ábrázolja. Középpütt áll, Szent Erazmus püspök alakjában, jobbában pásztorbotot, baljában rúdra csavart beleit tartva. Balvállá mögött, tehát a képen jobbra a Szent Györgynek öltözött páncélos Ulászló király képe ismerhető fel, mely arckép az éremmel összevetve kétségtelenül hiteles. Előreugró szája, egyenes nyomott orra, sőt még aranyhálóval díszített süvege is egybevág a medália részleteivel s bizonyítja, hogy János apát nemcsak önmagát, hanem királyát is megörökíttette az oltár közepes tehetségű ismeretlen piktorával.

A királynak se része, se érdeme nincs abban, hogy korában a magyar művészet oly nagyra fejlődött. Mátyás könyvszeretetével szemben alig néhány kódexszel szaporította a budai Corvinát, ezeknek is javarésze Mátyás halála előtt már megkezdett vagy ajándékba kapott könyv, ugyanakkor tűrte, hogy a könyvtár javát mohó humanisták és követek szét-hurcolják.

Jónevű külföldi művészeket, az egy Strigel kivételével, akinek magyarországi szereplése néhány napos epizód lehetett, nem foglalkoztatott. Mátyás olasz humanistáit is hagyta szétszéledni. Úgyszólván csak az öreg Bonfinius maradt szolgálatában, meg Mátyás orvosa, Milius, aki őt is gyógyította. Ulászló nem volt humanista lélek, részben vallásossága, de főképp renyhesége alkalmatlanná tette az új tanok befogadására. Vallásossága a késői skolasztikusokkal hozta kapcsolatba, ha ugyan ennek a lomha észjárású uralkodónak szellemi áramlattal voltak egyáltalán kapcsolatai.

Humanisták mégis éltek az udvarában anélkül, hogy e célra összegyűjtötte volna őket, nagyrészt mint az udvari kancellária tisztviselői. Az olaszok szétszéledtek, helyükbe németek és főképp csehek kerültek, a humanizmus második generációjának fürge harcosai. Olaszországban az új szellem ekkor már legyőzte a skolasztikát. Az északibb vidékek most indultak döntő küzdelembe. Ulrich von Hutten felkiáltott: »A szellemek ébrednek, óh századom, a művészet és tudomány virulni kezd, gyönyörűség élni.« Humanista gócek alakultak mindenfelé, Bécsben, Lipcsében, Wittenbergben, Heidelbergben, Mainzban, Gothában, Nürnbergben, Prágában és Brünbnben, sőt Kopenhágában és Krakóban is. Az új szellem hirdetői mindenféle társaságokat alakítottak, felkeresték egymást, sűrűn váltották a leveleket. A tájékozott külföldiek hamarosan észrevették, hogy a budai kancellária szolgálatában álló tudósok egy újabb góc kialakítására hivatottak. Az egyik legkitűnőbb szervező, Celtes Konrád, a bécsi egyetem tanára 1497-ben Budára jött és megalakította a Sodalitas Litteraria Danubiana-t, melynek elnöke, a sodalitatis princeps, ifjabb Vitéz János lett, a kitűnő diplomata és fényes jogtudós. A dunai irodalmi társulat alig másfél évtizedig élt, működését nem kell a mai tudományos társulatok mérté-

kével mérni. Barátságos összejövetelekre, tereferékre, ebédek és vacsorák rendezésére szorítkozott, hivatása körülbelül az volt, mint a mai klubboké. Tagjai változtak, sorukat külföldi vendégek tarkították, akik ideig-óráig tartózkodtak a magyar fővárosban. Azok között, akik állandóbb szereplői közé tartoznak, néhány igen érdekes egyéniség akad. Így az elnök a magyar, de nagyrészt Bécsben élő s Miksa császárral cimboráló ifjabb Vitéz János vagy a Medgyesen született, Olaszországban nevelkedett Piso Jakab, II. Lajos nevelője és Erasmus barátja, vagy az olasz Balbus Jeromos, e tipikus nemzetközi kalandor, akit erkölcstelensége és összeférhetlensége végigkergetett Páris, Bécs és Prága egyetemi katedráin. Magyarországra kerülve pozsonyi prépost lett belőle, majd a királyi gyermekek nevelője, nyugtalan vérértől tovább hajtva gurki püspök, a pápa bizalmasa, a wormsi országgyűlés Luthert támadó nagyhatású szónoka lett, ki végül a sok csillogás után elfeledve, Velencében, a szegények kórházában hajtotta örök álmra fejét. Tagjai voltak még a társulatnak Neideck György osztrák nemes, a csehek közül Schellenberg János, Schlechta János és Olmüci Ágoston királyi titkárok, kik huzamosabb ideig éltek Budán, vagy Hassenstein Bohuslaw, a gazdag földesúr esküvő literátor, talán a brassói Krausz Bálint is, akinek profilja alig válik el az őt környező homálytól.

A sokféle nemzetiségből összeverődött társaság egyik legrokonszenvesebb tagja Olmüci Ágoston volt.⁵⁾ Eredetileg talán Kesenbrotnak hívták. A morvaországi Olmüczben született, Páduában nevelkedett, ott doktorátust szerzett s 1497-ben Ulászló udvarába került mint királyi titkár. Tizennégy évig élt az udvarban, közben prágai és boroszlói kanonoki, majd olmüci és brünni préposti címmel tüntették ki, de Budáról, hol latin versek, epigrammák és erotikák faragásával, csillagászattal, történelemmel és teológiával foglalkozott, szerelmi kalandokba bonyolódott s barátaival Bacchusnak áldozott a kedélyes symposionokon, nem szívesen mozdult ki. Barátságban volt kora legismertebb humanistáival, Ulrich von Huttennel és Celtes Konráddal, különösen meleg szálak fűzték honfitársaihoz, Hassenstein Bohuslawhoz és Schlechta Jánoshoz. Szép könyvtárt és műgyűjteményt szedett össze. 1511-ben távozott el Budáról s két év múlva szülővárosában, Olmüczben érte utól a halál.

A sors nem volt kegyes hagyatékához. Irodalmi művei, néhány rövid verstől eltekintve, elkallódtak. Könyvtára, mely szülővárosának káptalani könyvtárába olvadt bele, később szétszóródott. Műgyűjteményéről semmit sem tudni. Mindössze egyetlen tárgy hirdeti emlékét, egy aranycsésze, melyet ma a drezdai Grünes Gewölbe őriz.

Részletes leírása alól felment fényképe, melyhez csak néhány szót kell fűzni. A színaranyból készült, 802 gramm súlyú, zömök, alig kiemelkedő, talpon nyugvó csésze belsejét 22 beléforrasztott római császárkori arany-pénz díszíti. Némelyik közülük utánöntés. Középpütt nagyobb öntött medália látható, melyen reneszánsz talapzaton gyümölcsöskosarat tartó szárnyas puttó ül. Felirata: GENIO . LIBEROQ . PATRI (Geniusnak és Bacchus atyának.) A medália külső oldalán: AUG . OLOM . SIBI . ET GRATAE . POSTERITATI . MDVIII olvasható (Augustinus Olomucensis azaz Olmüci Ágoston magának és a halás utókornak. 1508), alatta címerpajzs, felhőből kinövő farkas félalakjával. Végül a csésze peremén, kívül

a harmadik felirat áll: PHOEBIGENUM SACRATA . COHORS . ET MYSTICUS . ORDO . HAC . PATERA BACCHI MUNERA . LARGA FERANT . PROCUL . HINC . PROCUL . ESTE . PROPHANI. (A költők szentelt serege és misztikus társasága ezzel a Bacchus-csészéjével gazdag ajándékot mutasson be. Távol legyenek, távol az avatatlanok. Ez utóbbi mondat — procul o procul este prophani — egy eddig észre nem vett Vergilius-idézet.⁶) A pénzeket belül vésett, kívül domborúra vert szalagfonadék veszi körül.

Az aranycsészével eddig legrészletesebben Jean Louis Sponcel foglalkozott a Grünes Gewölberől szóló hatalmas munkájában.⁷) Magyar részről eddig Ábel Jenő és Fögel József említette⁸), mindketten csak felirattal foglalkoztak s az edényt látatlanul, tévesen billikomnak nevezték el. E kiválóan hazai érdekű tárgy mindaddig nem került bemutatásra. Ábel tévedése a billikomot illetően azon alapulhat, hogy Hassenstein Bohuslaw Olmücsi Ágostonhoz írt, 1505-ből kelt leveleiben az edény nyomait véli felfedezni. Bohuslaw többször említ bizonyos cyphust, mely Olmücsi Ágoston tulajdonában volt. Ebből Ábel arra következtet, hogy a csészén olvasható 1508-as évszám későbbi, a tárgy már 1505-ben készen volt. Cyphus, tulajdonképpen scyphus, kupát, serleget jelent. A drezdai edény, felirata szerint paterának, azaz lapos ivócsészének nevezi magát, az öntött érmen, tehát feltétlenül a csésze készültének idején elhelyezett évszám pedig világosan 1508-ra utal. A levélben említett, 1505-ben kész kupa tehát nem lehet azonos a három évvel későbbi ivócsészével.

Éppen a humanisták nem tévedhettek az elnevezésben, hiszen az edény tudatosan nyúl vissza a körülrajongott klasszikus ókorhoz, nemcsak befoglalt antik pénzeivel, hanem formájával is. Az ősi római fogadalmi csészét, a paterát utánozza, helyesebben a még régebbi görög omphalos-csészét, hiszen még a kiugró középrész, az omphalos is megtalálható benne. Olmücsi Ágoston nem tudta, hogy e típusnak mily nagy tradíciója volt magyar földön. A római uralom után a népvándorlás sem ejtette el, megtartotta, megkedvelte. Megtalálható a nagyszentmiklósi és szilágysomlyói kincsleletekben, de még a magyar középkorban is. A Nemzeti Múzeum néhány árpádkori példányát őrzi, majd a XIV. századból gyönyörű párdarabjait a kiskunhalasi és körmendi leletekből. A csészetípus végül az ortodox szlávság egyházi szerei közé olvadt s mint úgynevezett eulogiacsésze és eulogia-tál a drezdai pateránál jóval későbből is ismeretes.

Olmücsi Ágoston aranycsészéjét, mint a feliratról kiviláglik, a Budai Tudós Társaságnak ajánlotta, a költők szentelt seregének és misztikus társaságának — mint ő mondotta — hogy az áldozatot mutasson be a vidám Bacchus istennek. Pogány ajándék, pogány célra. A műtörténeti kutatást elsősorban az érdekli, hogy hol készülhetett ez a kultúrtörténetileg rendkívül becses emlék. A feleletet a donátor életsora adja meg. Olmücsi Ágoston 1496-ban telepedett le Budán s 1511-ig ott élt. Ami fontosabb, ott gazdagodott meg. Ott vált lehetővé, hogy háromnegyed kilónál több színaranyból készült ötvösművet csak úgy egyszerűen elajándékozzon. Ily nagy anyagi értéket képviselő tárgyat bajosan tett volna ki a külföldről hozatás veszélyeinek, ennek amúgy is ellene mond a mű alkalmi jellege s az a szeretetteljes gond, mellyel a három aktuális felirat készült. Az ötvöst ezúttal a donátor

közelében kell keresni. Nem kétséges, hogy hazai mester volt, valószínűen budai, talán az udvari ötvösök egyike, akik közül ötöt — Gábor, Bernát, Bálint, Máté és András mestereket — névszerint ismerünk.⁹⁾ Ne tévesszen meg senkit, hogy a magyar művészet ezidőben alkotta későgotikus stíli remekeinek javarészét. Noha a renaissance izlésű ötvösművek ritkábbak hazánkban, jó néhány példával szerepelhetnek. Ilyen Mátyás kálváriájának remekműví zománcos talpa, mely még a nagy király uralkodásának idején s kétségtelenül Magyarországon készült, ha alkotója olasz volt is. Ilyen a radnai és ópaulisi leletek néhány kitűnő darabja a Nemzeti Múzeumban. Különösen az ópaulisi talpas serlegek érdemelnek figyelmet, amelyek a gotikus eredetű hólyagtrébelést összevegyítik a renaissance újabb formanyelvével. Ez a bizonytalanság jellemzi a drezdai aranycsészét is, melynek belsején a vésett dísz a renaissance elemeket még későgotikus szalagfonadékok értelmében alakítja.

Olmüci Ágoston hazament meghalni¹⁰⁾ szülővárosába, melynek történetesen ezidőben magyar püspöke volt, Thurzó Szaniszló, testvére annak a Thurzó Jánosnak, akinek boroszlói püspöksége a művészettörténetben emlékezetes marad. Nem kétséges, hogy a két nagytudományú főpapnak oroszlánrésze volt a renaissance morvaországi és sziléziai elterjesztésében.¹¹⁾ A részben Thurzó János által ajándékozott s ma a boroszlói dóm kincstárában őrzött, többször ismertetett sodronyzománcos kelyhek hasonlóképpen a későgotika és a renaissance között, ha szabad így mondanom, a skolasztikus és humanista szellem között ingadoznak, például a Thurzó-címerrel díszített, ES mesterjegyű kehely, mely 1519-ben készült.¹²⁾ Ezzel szemben egy, hazánkban eddig még nem méltatott sodronyzománcos függő ereklyetartó,¹³⁾ mely ugyancsak a boroszlói dóm kincstárában rejlik s minden bizonnyal Thurzó Jánossal kapcsolatos magyar munka 1510 tájáról, még a későgotika szellemét sugározza. A könnyed és elegáns aranyozott ezüst ékszerke egyik oldalán üveg alatt többféle ereklyét zár magába, másikon gyöngyházfaragású Pieta-dombormű látható. Sodronyzománcos keretdíszre meleg skálájú, kék, vörös, fehér, zöld és lila színekben pompázik. A Hampel elmélete szerinti felsőmagyar iskolába tartoznék, de nézetünk szerint ugyanúgy készülhetett Budán vagy a központi fekvésű városok bármelyikében.

Így jelentkezik együtt mindenfelé, a XVI. század sötét kapujában álló Magyarországon a gotika és a renaissance, vallás és pogányság, misztika és humanizmus, skolasztika és világiasság, abban a nagy erőkifejtésre képes és baljóslatú árnyékokkal teli korban, melyben a Bacchus tiszteletére áldozó humanista aranycsészéje, zavartalan derűjével emlékezetes marad.

Dr. Genthon István.

¹⁾ Temesvári Pelbárt műveiből. Bp. 1931, 115—117. l.

²⁾ Varjú Elemér—Höllrigl József: Ernst Lajos magyar történeti gyűjteménye. Bp. 1932. 34. l.

³⁾ Habich, Georg: Die deutschen Schaumünzen des XVI. Jahrhunderts. I. kötet, München 1929, No 39, V. tábla 3. sz.

⁴⁾ Knauz Nándor: A Garam melletti szentbenedeki apátság. I. kötet, Bp. 1890, 80—83. l. — Gerevich Tibor: Kolozsvári Tamás. Bp. 1923. 5. l.

⁵⁾ Életrajzát ld: Ábel Jenő: Magyarországi humanisták és a Budai Tudós Társaság. Bp. 1880, 21—32. l.

⁶⁾ Aeneis, VI. ének, 258. sor.

⁷⁾ Das Grüne Gewölbe zu Dresden. II. Bd., Leipzig 1928, 2—5. és 152. l.

⁸⁾ Ábel, i. h. 26. l. — Fögel József: II. Ulászló udvartartása. Bp. 1913, 92. l.

⁹⁾ Fögel, i. h. 98—99. l.

¹⁰⁾ A csésze történetét illetőleg meg lehet említeni, hogy Olmüci Ágoston halála után az olműci főtemplomban őrizték, innen török rablók birtokába került, majd Asov elfoglalása révén törököktől orosz kézbe. Végül az oroszoktól Erős Ágost kancellárja, Wolfgang Dietrich von Beichlingen szerezte meg s csak 1845-ben került át a drezdai éremgyűjteményből a Grünes Gewölbe-be. V. ö.: Sponzel, id. mű, 152. l.

¹¹⁾ V. ö.: Hoffmann Edith: A Nemzeti Múzeum Széchenyi-könyvtárának illuminált kéziratai. Bp. 1928, 45—59. l.

¹²⁾ V. ö.: Hintze—Masner: Goldschmiedearbeiten Schlesiens. Breslau, 1911, 12 l.

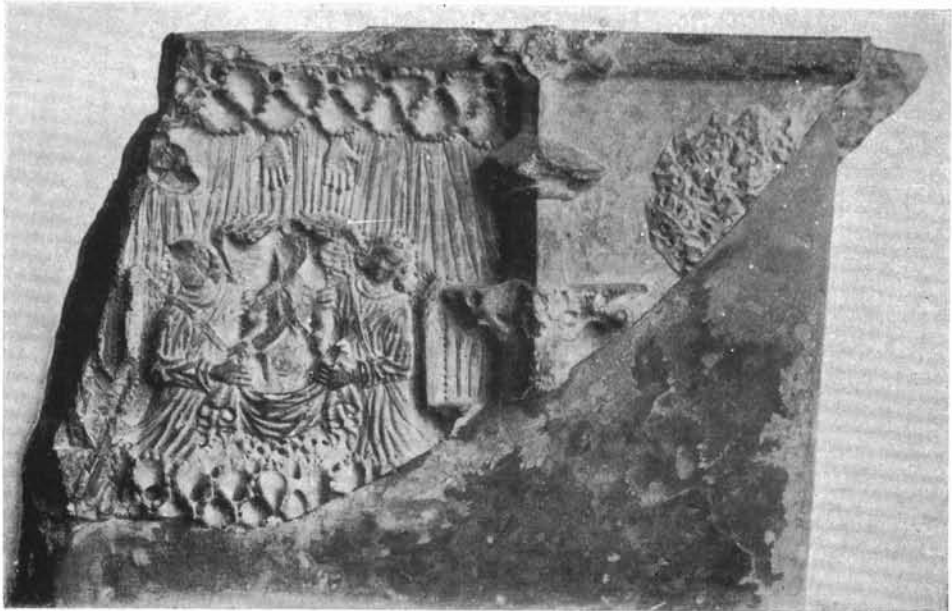
¹³⁾ U. ott.

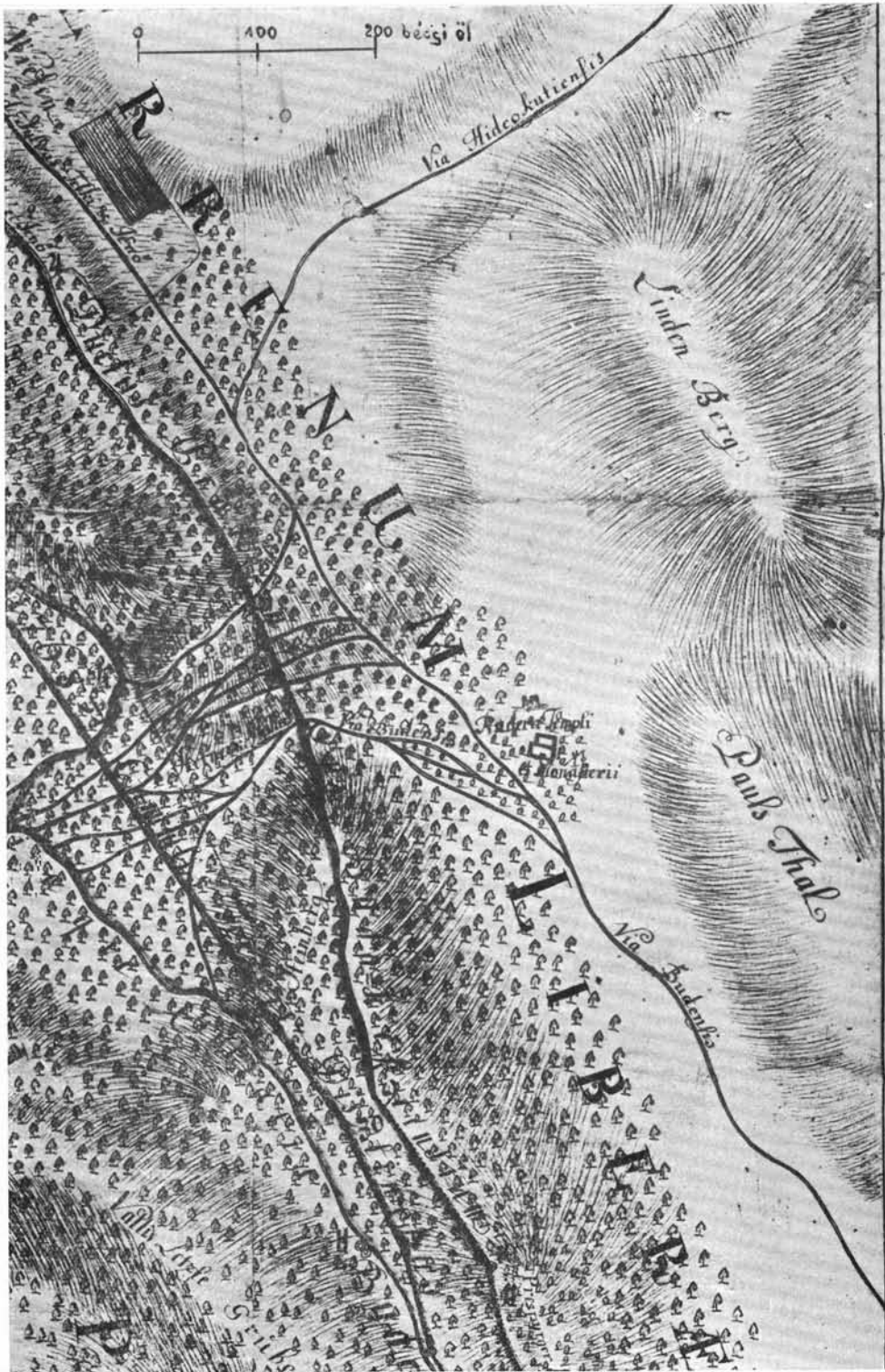
26. Garamszentbenedeki mester : Segítő szentek képe 1510-ből.

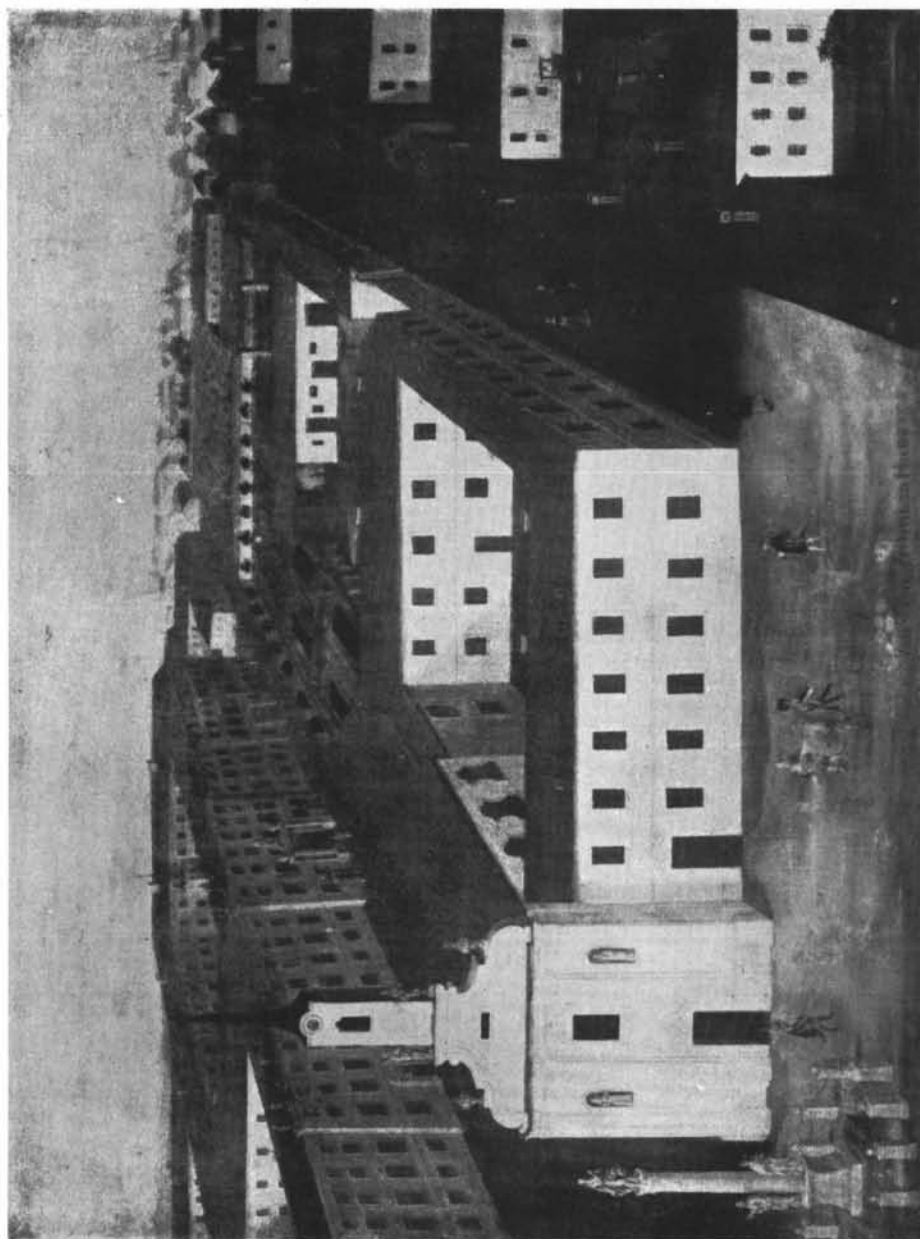
27. Olmüci Ágoston aranycsészéje.

28. Remete szent Pál koporsójának töredéke.

29. A pálos kolostor és templom romjainak környéke 1768-ban.

30. A szerviták temploma és konventje a Mária-szoborral 1757-ből.